

Mgr Małgorzata Łęcznar

Katedra Teorii Ekonomii

Uniwersytetu Rzeszowskiego

Koncepcja klastrów a podnoszenie konkurencyjności regionu podkarpackiego w dobie globalizacji

WSTĘP

Od lat 80. XX w. jesteśmy świadkami intensyfikacji procesu globalizacji. Niesie on ze sobą wiele możliwości, ale także wiele wyzwań i zagrożeń. Dziś już wiadomo, że korzyści z globalizacji dzielone są nierównomiernie i w większości przypadają krajom rozwiniętym, które dysponują wysoko wykwalifikowaną siłą roboczą, wysokim poziomem wiedzy, czyli gospodarkom konkurencyjnym. Pozostałe kraje ulegają pogłębiającej się marginalizacji.

Globalizacja przyspieszyła podział na gałęzie „szyłkowe” i „rozwojowe”, przy czym obserwowany jest tutaj trend, zgodnie z którym tradycyjne gałęzie przechodzą do krajów mniej rozwiniętych, zaś branże nowe, oparte na kapitale intelektualnym rozwijają się w krajach najbardziej rozwiniętych. W ten sposób globalizacja pogłębia dysproporcje rozwojowe między regionami.

Na tej płaszczyźnie obserwowany jest wzrost zainteresowania koncepcją klastrów – jest to bowiem jeden z mechanizmów podnoszenia konkurencyjności przestrzennej w wymiarze lokalnym i regionalnym. Istotą klastrów jest to, iż „czerpiąc korzyści z zasobów lokalnych, stają się konkurencyjne na arenie międzynarodowej”¹.

KONCEPCJA KLASTRÓW

Klaster jest specyficzną formą przestrzennej organizacji sektorów przemysłu i usług. Z języka angielskiego *cluster* oznacza „grupę podobnych rzeczy wzrastających bądź trzymających się razem; grupę ludzi lub rzeczy znajdujących się blisko siebie”². W polskiej literaturze stosowane są także zamienne określenia: grona, kompleks przemysłowy, skupiska, lokalne systemy produkcji.

¹ S. Szultka (red.), *Klasy. Innowacyjne wyzwanie dla Polski*, IBnGR, Gdańsk 2004, s. 54.

² Tamże, s. 7.

Według definicji IBnGR, klaster to „przestrzennie skoncentrowane skupisko jednocześnie konkurujących i kooperujących przedsiębiorstw z sektorów pokrewnych bądź powiązanych ze sobą (np. w ramach tzw. łańcucha produkcyjnego) oraz instytucji i organizacji powiązanych systemem wzajemnych formalnych i nieformalnych relacji opartych na tzw. trajektorii rozwoju (np. technologii, rynkach zbytu, itp.)”³.

Współcześnie klaster uważany jest za najbardziej dojrzałą formę organizacji produkcji, którą cechuje ponadprzeciętna innowacyjność i konkurencyjność.

Koncepcja klastrów ma swe początki w „Zasadach ekonomiki” Alfreda Marshalla (1890 r.), w których analizował on m.in. tzw. dystrykty przemysłowe. Marshall zauważył, iż koncentracja firm o podobnym profilu działania na danym obszarze wywołuje korzyści zewnętrzne, prowadzi do wzrostu produktywności przedsiębiorstw (poprzez łatwiejszy i szybszy przepływ wiedzy między przedsiębiorstwami, kreowanie i dostęp do wyspecjalizowanych czynników produkcji, w tym do wyspecjalizowanego rynku pracy), a przez to przyczynia się do szybszego rozwoju całego terytorium.

W późniejszych latach koncepcja ta podlegała dalszej ewolucji: Francosi Perroux – teoria biegunów wzrostu (lata 50. XX w.), Erik Dahmen – koncepcja stref wzrostu (lata 50. XX w.), Michael Porter – tzw. diament konkurencyjności (lata 90. XX w.). Właśnie Porterowi zawdzięczamy użycie słowa klaster w aspekcie ekonomicznym, dla oznaczenia „geograficznego skupiska wzajemnie powiązanych firm, wyspecjalizowanych dostawców, jednostek świadczących usługi, firm działających w pokrewnych sektorach i związanych z nimi instytucji, w poszczególnych dziedzinach konkurujących ze sobą, ale również współpracujących”⁴.

W literaturze przedmiotu obok wymienionej wyżej klasycznej definicji Portera funkcjonuje szereg innych. Wspólną ich cechą jest to, iż za główne wyznaczniki struktur klastrowych uznają⁵:

1. koncentrację na określonym obszarze przedsiębiorstw z tych samych lub pokrewnych sektorów przemysłu lub usług;
2. interakcje i funkcjonalne powiązania między firmami – firmy te powinny ze sobą współpracować oraz konkurować;
3. wertykalne i horyzontalne powiązania wykraczające poza sektor - współpraca producentów z firmami świadczącymi usługi biznesowe oraz z ośrodkami badawczo-rozwojowymi lub naukowymi;
4. wytworzenie specyficznej tożsamości klastra.

³ B. Szymoniuk, *Podwyższanie konkurencyjności regionu rolniczego: klaster, „Dolina Ekologicznej Żywności”*, [w:] Z. Olesiński, A. Predygiel (red.), *Kreowanie konkurencyjności regionu. Grona przemysłowe w regionie*, Wydział Zarządzania i Administracji Akademii Świętokrzyskiej, Kielce 2005.

⁴ M. Porter, *The Competitive Advantage of Nations*, Free Press, Nowy Jork 1990.

⁵ S. Szultka (red.), *Klasy... , wyd. cyt.*, s. 7.

Klasy funkcjonują w wielu krajach, nie tylko w obszarze sektorów wysokiej technologii, ale także w przemyśle tradycyjnym. Najczęściej wymieniane przykłady to: Dolina Krzemowa, Cambridge w Wielkiej Brytanii (biotechnologia, przemysł komputerowy i informatyczny), czy w dziedzinach tradycyjnych np. klaster produkcji oprawek do okularów we Włoszech.

Zalążki struktur klastrowych można wyodrębnić także w Polsce, np. klaster w sektorze automatyki przemysłowej w okolicach Gdańska, Tarnowski Klaster Przemysłowy „Plastikowa Dolina”. Dodatkowo powoływane są do życia struktury klastrowe w innych regionach, m.in. klaster „Dolina Ekologicznej Żywności” na Lubelszczyźnie, czy „Dolina Lotnicza” na Podkarpaciu.

W jaki sposób tworzą się struktury klastrowe?

Najczęściej tworzą się samoistnie (rys. 1) na bazie⁶:

- tradycji istnienia danego rodzaju działalności na danym obszarze,
- uwarunkowań naturalnych (zasoby naturalne, warunki klimatyczne),
- bliskości do znacznego rynku zbytu,
- dostępu do wykwalifikowanej kadry oraz zaplecza badawczego (współcześnie).

W pierwszej fazie powstają firmy pionierskie w danym sektorze. Pociąga to za sobą w późniejszym okresie tworzenie się sieci wyspecjalizowanych dostawców, firm usługowych, wyspecjalizowanych pracowników, instytucji i organiza-

Rysunek 1. Etapy powstawania modelowego klastra

Źródło: S. Szultka (red.), *Klasy. Innowacyjne wyzwanie dla Polski*, IBnGR, Gdańsk 2004, s. 10.

⁶ Tamże, s.10.

cji otoczenia okołobiznesowego. Z czasem między tymi podmiotami powstają formalne i nieformalne relacje, które sprzyjają szybszemu przepływowi wiedzy i informacji. Tak tworzyły się np. szwedzki klastr Telecom City, dzięki któremu region Blekinge z jednego ze słabiej rozwiniętych obszarów w Szwecji awansował na trzecie miejsce pod względem poziomu rozwoju, tak tworzyła się Dolina Krzemowa (Silicon Valley) i wiele innych.

Zdaniem osób zaangażowanych w tworzenie struktur klastrowych, podstawową kwestią w strategii rozwoju klastra jest to, aby zidentyfikować obszary, które mogą być motorem jego dalszego rozwoju. Bardzo ważnym czynnikiem są także ludzie, „którzy uwierzą, że taki rozwój jest możliwy i podejmą inicjatywę budowania relacji na rzecz rozwoju klastra”⁷. Kapitał ludzki i kapitał społeczny są ważne z jeszcze innego powodu: klastry są oparte na relacjach formalnych i nieformalnych, i to czynnik społeczny warunkuje sprawny przepływ informacji i wiedzy oraz jakość współpracy między uczestnikami. Dla efektywności klastra niezbędne jest wytworzenie wśród jego uczestników klimatu wzajemnego partnerstwa, inaczej może dojść do utraty konkurencyjności tej struktury.

Jak wykazały przeprowadzone dotychczas badania, funkcjonowanie na danym obszarze struktur klastrowych jest źródłem wielorakich korzyści. Zaliczyć do nich można:

1. wyspecjalizowany rynek czynników produkcji,
2. wzrost produktywności przedsiębiorstw,
3. przyśpieszenie procesu powstawania nowych firm,
4. większe możliwości interakcji między podmiotami w zakresie współpracy przy opracowywaniu nowych technologii, produktów, inwestycji czy lobbingu władz publicznych – większa innowacyjność,
5. niższe koszty transakcyjne.

„W rezultacie dobrze funkcjonujący klastr powinien przyczyniać się do przyśpieszenia tempa wzrostu zatrudnienia, wzrostu eksportu i zysku firm, a w efekcie do szybszego wzrostu gospodarczego”⁸.

Ze względu na fakt, że klastry wpływają pozytywnie na konkurencyjność regionów, ich rozwój jest wspierany przez wiele krajów na szczeblu centralnym oraz szczeblach regionalnych i lokalnych, a także przez UE i OECD. Wsparcie ze strony państwa dotyczy na ogół tworzenia sprzyjającego klimatu dla przedsiębiorczości (stanowienie prawa, doradztwo biznesowe, inicjowanie działalności klastrów, itp.). W krajach UE instrumentem, który m.in. wspiera tworzenie klastrów są Regionalne Strategie Innowacji.

⁷ Tamże, s. 30.

⁸ Tamże, s. 11.

„DOLINA LOTNICZA” W POLSCE POŁUDNIOWO-WSCHODNIEJ

Regionalna Strategia Innowacji opracowana dla województwa podkarpackiego obejmuje lata 2005–2013. Zostały w niej zaplanowane schematy działań, które mają wpłynąć na wzrost innowacyjności przedsiębiorstw i konkurencyjności całej gospodarki regionalnej. Wśród nich znajduje się m.in. zapis o konieczności tworzenia klastrów.

W pierwszej kolejności konieczne było zidentyfikowanie obszarów strategicznych szans rynkowych i technicznych, dzięki którym region podkarpacki może być bardziej konkurencyjny w dłuższej perspektywie. Biorąc pod uwagę trendy rynkowe co do kształtowania się światowego popytu w przyszłości oraz dynamikę rozwoju sektorów na Podkarpaciu, w regionie wyróżniono kilka obszarów tzw. wysokiej szansy. Są to m.in.⁹:

- a) rolnictwo ekologiczne i przemysł spożywczy,
- b) usługi (zwłaszcza turystyczne i informatyczne),
- c) przemysł chemiczny, w tym farmaceutyczny,
- d) przemysł mineralny,
- e) przemysł elektromaszynowy, w tym szczególnie lotniczy, sprzętu AGD, maszyn budowlanych.

Szczególne znaczenia w gospodarce regionu nabiera przemysł lotniczy, który wydaje się być dobrym obszarem do utworzenia klastra. Uzasadnieniem mogą być następujące argumenty:

1. Tradycje przemysłu lotniczego na Podkarpaciu sięgają kilkudziesięciu lat (od lat 30. XX w.), a z każdym rokiem staje się on coraz bardziej innowacyjny i konkurencyjny.
2. Obok sektora farmaceutycznego jest to jedyny sektor zaawansowanej technologii w regionie.
3. W województwie podkarpackim istnieje duża koncentracja firm przemysłu lotniczego (WSK PZL Rzeszów, PZL Mielec, WSK PZL Krosno, WSK PZL Świdnik) oraz łańcucha dostawców, jak np.: Ultratech Sp. z o.o., Avio Polska, Snemca Polska, Goodrich Krosno i inni.
4. Ulokowane w regionie przedsiębiorstwa dostarczają ok. 75% ogółu polskiej produkcji przemysłu lotniczego.
5. W sektorze obecni już są inwestorzy strategiczni: United Technology Group (Rzeszów), BF Goodrich (Krosno), Snemca Polska Sp. z o.o. (Sędziszów Młp.), Delhi Automotive Systems (Krosno).

⁹ *Regionalna Strategia Innowacji Województwa Podkarpackiego na lata 2005–2013*, Zarząd Województwa Podkarpackiego, Rzeszów 2004, s. 20-21

6. Istnieją także ośrodki naukowo-badawcze oraz rozwinięte zaplecze edukacyjne i szkoleniowe (przede wszystkim Politechnika Rzeszowska z rozwiniętym Wydziałem Budowy Maszyn i Lotnictwa, także od stycznia 2004 r. Centrum Zaawansowanych Technologii „Aeronet – Dolina Lotnicza”, techniczne szkoły średnie).
7. Już w tej chwili w sektorze tym toczy się współpraca pomiędzy dużymi firmami, których liderem jest WSK PZL – Rzeszów SA, oraz małymi i średnimi przedsiębiorstwami. 11 kwietnia 2003 r. zostało bowiem powołane do życia Stowarzyszenie Grupy Przedsiębiorców Przemysłu Lotniczego „Dolina Lotnicza” (obecnie w jego skład wchodzi 21 członków z regionu). Głównym celem Doliny Lotniczej jest przekształcenie Polski południowo-wschodniej w jeden z wiodących w Europie regionów lotniczych, który będzie dostarczał różnorodne produkty i usługi z zakresu przemysłu lotniczego.

Jest to więc olbrzymi potencjał, który należy wykorzystać. Szansa została dostrzeżona także przez władze regionalne Podkarpacia, które w RSI na lata 2005–2013 podjęły inicjatywę utworzenia Centrum Technologii Lotniczych Aeronet – Dolina Lotnicza. Centrum Zaawansowanych Technologii zostało powołane do życia już 22 stycznia 2004 r., a jego członkami są: Politechnika Rzeszowska – koordynator, Politechniki: Lubelska, Łódzka, Warszawska, a także UR, SGPPL „Dolina Lotnicza”. Jego głównym celem jest realizacja interdyscyplinarnego, wspólnego, wieloletniego programu badawczego i szkoleniowego oraz efektywne wdrażanie i komercjalizacja nowych technologii zwłaszcza dla przemysłu lotniczego.

Dodatkowo 26 kwietnia 2004 r. został podpisany list intencyjny (przez: Politechnikę Rzeszowską, Centrum Zaawansowanych Technologii AERONET – Dolina Lotnicza, Stowarzyszenie „Dolina Lotnicza” oraz Krajowy Punkt Kontaktowy Programów Badawczych UE) dla utworzenia Polskiej Platformy Technologicznej Lotnictwa, która ma być odpowiedzialna m.in. za przygotowanie długoterminowej wizji rozwoju branży, realizację strategicznych programów badań i rozwoju, mobilizację prywatnych i publicznych środków finansowych.

Praktyka gospodarcza wykazuje, że sukces klastrów jest możliwy jedynie wówczas, gdy ich struktura jest zbudowana na bazie istniejących na rynku firm komercyjnych. W tym kontekście szansą dla „Doliny Lotniczej” jest obecność na terenie Podkarpacia firmy WSK-PZL Rzeszów. Jest to przedsiębiorstwo, które od marca 2002 r., po przejęciu przez strategicznego inwestora (amerykański koncern UTC), zreorganizowało produkcję, usprawniło organizację, wdrożyło nowe technologie, co pozwoli mu w przyszłości włączyć się w łańcuch światowych dostawców komponentów lotniczych i producentów silników lotniczych. W oparciu o doświadczenia i kanały dystrybucji tego przedsiębiorstwa także inne firmy z branży będą mieć szansę na znalezienie swoich rynków zbytu.

UWAGI KOŃCOWE

Koncepcja utworzenia na obszarze Podkarpacia klastra lotniczego wydaje się być rozwiązaniem bardzo korzystnym dla podwyższenia konkurencyjności regionu, postrzeganego jako jeden z najuboższych w Polsce i w całej UE. Należy jednak zwrócić uwagę na kilka kwestii.

Po pierwsze, klastry są zjawiskiem oddolnym, inicjowanym przez sam rynek. Możliwe jest co prawda sztuczne wykreowanie klastra, jednakże tego typu działania okazują się bardzo często mało efektywne. Stąd zapisy w Regionalnej Strategii Innowacji o konieczności utworzenia klastra i wsparcie ze strony władz regionalnych cieszą, nie są jednak wystarczającym gwarantem sukcesu.

Podstawowym wyzwaniem jest przekonanie przedsiębiorców do uczestnictwa w działalności klastra. Zasadniczym problemem jest to, iż z reguły oczekują oni szybkich efektów, profitów z przynależności do tej struktury i w późniejszym etapie krytycznie odnoszą się do jego działalności. Mimo wzrastającej aktywności Stowarzyszenia „Dolina Lotnicza” konieczne jest ciągłe przelamywanie utartych schematów działań, pokonywanie bariery braku zaufania i wzajemnej podejrzliwości.

Efektywność tego układu zależy będzie także od relacji jakie będą istnieć między uczestnikami klastra – między przedsiębiorstwami, jednostkami badawczo-rozwojowymi i pozostałymi instytucjami okołobiznesowymi. Chodzi tu o wytworzenie atmosfery współpracy i partnerstwa. Tymczasem z badań przeprowadzonych przez Agencję Rozwoju Regionalnego MARR SA w Mielcu (dla potrzeb RSI Podkarpackie) wynika, że przedsiębiorstwa regionu nie współpracują ze sobą, tylko konkurują. Nikła jest również współpraca z sektorem naukowo-badawczym w dziedzinie wdrażania innowacji. Konieczne jest więc przekształcenie konkurencji firm i instytucji w konkurencję kooperacyjną, czyli pobudzenie zachowań kooperacyjnych w skali lokalnej.

Współpraca dużych przedsiębiorstw z małymi oraz środowiska naukowego i władz samorządowych jest możliwa – pierwsze kroki w kierunku utworzenia klastra zostały już bowiem podjęte. Potencjał do rozwoju klastra na Podkarpaciu także istnieje. Czas pokaże, czy podkarpaccy przedsiębiorcy „dojrżeli” już do funkcjonowania w takiej strukturze.

LITERATURA

- Mączka L., *Gospodarka globalna u progu XXI wieku*, AE w Krakowie, Kraków 2003.
Piasecki R., *Rozwój gospodarczy a globalizacja*, PWE, Warszawa 2003.
Regionalna Strategia Innowacji Województwa Podkarpackiego na lata 2005–2013, Zarząd Województwa Podkarpackiego, Rzeszów 2004.

- Porter M., *The Competitive Advantage of Nations*, Free Press, Nowy Jork 1990.
- Szultka S. (red.), *Klastry. Innowacyjne wyzwanie dla Polski*, IBnGR, Gdańsk 2004.
- Szymański W., *Globalizacja, wyzwania i zagrożenia*, Difin, Warszawa 2001.
- Szymoniuk B., *Podwyższanie konkurencyjności regionu rolniczego: klaster „Dolina Ekologicznej Żywności”*, [w:] Olesiński Z., Predyger A. (red.), *Kreowanie konkurencyjności regionu. Grona przemysłowe w regionie*, Wydział Zarządzania i Administracji Akademii Świętokrzyskiej, Kielce 2005.
- <http://www.dolinalotnicza.pl>
- <http://www.klastry.pl>

Cluster Conception and Competition Raising of Podkarpacie Region in Globalization Age

Summary

Globalization process escalating since 80's of twentieth century gives a lots of possibilities but also lots of challenges and threats which leads to deepen developmental disproportions between the regions. There is an interest increase which concern cluster conception. It's derive from 19th century industrial districts of A. Marshall.

Clusters are specific form of spatial organization of services and industrial sector ("geographical concentration of mutually connented companies, specialized deliverers, providing services individuals, working in similar sectors companies and institutions related to them), and they are effective mechanism of creating innovation and raising competition of local and regional economy. The most well-known example of cluster is Silicon Valley in the United States.

Cluster structures germs are created also in Poland, e.g. airline industry cluster "Aviation Valley" in Podkarpacie region. This initiative should favorably affect the development of all the region and raise its competitive advantage. Basic challenge for this 'still-creating' structure is to convince entrepreneurs to participate in cluster functioning, continuous breaking of the common behaviour patterns, overcoming the lack of trust and reciprocal suspiciousness and also creating cooperation atmosphere between the economical sector, educational sector and regional authorities